

MUHAFAZAKÂR YAHUDİLİKTE İBADET

Dr. İsmail BAŞARAN*

Öz

Geleneksel Yahudiliği kendisine temel almak suretiyle bir Yahudi'nin günlük hayatını düzenleyen Halakanın bağlayıcılığını kabul eden ve dolayısıyla onun ibadet şekillerini benimseyen Muhafazakâr Yahudilikte, düzenli olarak yapılan günlük üç vakit ibadet ve haftada bir ifa edilen Şabat ibadeti vardır. İbadetleri Halakanın önemli bir parçası olarak gören Muhafazakâr Yahudilik, gelenek ve değişimi kendisine hayat felsefesi edindiğinden, genç Amerikan Yahudilerini sinagoga çekebilmek amacıyla sinagogda icra edilen ibadetlerin hem geleneksel ve hem de modern çağın ihtiyaçlarına uygun olmasını arzu etmiştir. Bu yüzden Muhafazakâr Yahudilik, Halakaya ters düşmemek kaydıyla dinî yaşantıyı esnetmiş ve böylelikle ibadethanelere gelen katılımcıların ibadete daha fazla motive olmalarını sağlamışlardır. Örneğin Şabat ibadetinde org kullanılması, ibadet esnasında kadın ve erkeklerin beraberce aynı mekânda oturmalarına izin verilmesi ve İbranice metinlerin daha fazla İngilizce tercümesine yer verilmesi gibi uygulamalar Muhafazakâr Yahudilerin dinî yaşantıyı esnettiği uygulamalarındandır. Bu tür esnek uygulamalar, hiçbir zaman Reformistlerin yaptığı şekliyle Yahudiliği temelden sarsan uygulamalar olmamış ve yerel şartlar göz önünde bulundurularak, sadece zamanın ruhuna uygun tali değişiklikler yapılmıştır. Bu anlayış, gelenek ve değişimi aynı anda sürdürmeyi hedefleyen Muhafazakâr Yahudiliğin en karakteristik özelliğidir. Makalemizde, bahsedilen çerçevede Muhafazakâr Yahudilikte ibadet konusu ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Muhafazakâr Yahudilik, Halaka, İbadet, Sinagog, İbranice, Gelenek ve Değişim.

Worship in Conservative Judaism

Abstract

As based on Traditional Judaism, Conservative Judaism recognizes that Halacha is regulating the daily life of a Jew and it is binding. Therefore there are three times daily worship and Sabbath worship in Conservative Judaism that are fulfilled regularly. Conservative Judaism sees that Halacha is a part of rituals and since it is in the favor of tradition and changes as a life philosophy, wished that the worship performed in the synagogue would be traditional and suited to the needs of the modern era to attract young American Jews to the synagogue. Thus Conservative Judaism has eased the religious life providing that not to be contradicted Halachaso that the attendants who come to the worship have become more motivated in worship. Some of the examples that show how they

* Uzman, Dinler Tarihi Doktoru, Diyanet İşler Başkanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
ibasaran@hotmail.com

eased are; the use of org in the Sabbath worship, allowing women and men to sit together in the same place during worship and giving place to more English translations of Hebrew texts. Such flexible practices have never been practices that have shaken Judaism fundamentally as the Reformists did; considering the local circumstances, only minor changes have been made in accordance with the spirit of time. This understanding is the most characteristic feature of Conservative Judaism, which aims to stick to tradition and change at the same time. In our paper, the subject of worship in Conservative Judaism was discussed in the frame of mentioned above.

Keywords: Conservative Judaism, Halacha, Worship, Synagogue, Hebrew, Tradition and Change.

1. Giriş

Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde bir Milyon civarında Muhafazakâr Yahudi yaşamaktadır.

Muhafazakâr Yahudilik, Reformist Yahudilerin¹ aksine geleneksel Yahudi Şeriatı (Halaka)'nı² bağlayıcılığını ve diğer taraftan Ortodoks Yahudiler³ gibi düşünmeyip Halaka'nın yeni şartlara göre esnetilerek yorumlanabileceğini kabul etmektedir. Bu iki grup arasında orta yolu tutmuş, 20. yüzyılda orta sınıf Amerikan Yahudilerinin en çok itibar ettiği bir Yahudi dinî hareketi olmuştur. Kökleri itibarıyla, Almanya'da İbranicenin ibadet dili olmasını reddetmesiyle (1845) başlayan, Reformistlerin radikal kararlarına karşı çıkan ve hareketin ideolojik önderi ve *Tarihi Ekol'*ün⁴ savunucusu sayılan Alman rabbi Zacharias Frankel'e (ö.1875)' kadar uzanmaktadır. Bu hareket, içerisinde Frankel'in

¹ Ondokuzuncu yüzyılın başında Almanya'da ortaya çıkan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yayılan, Halakaya bağlılığı mecburi değil isteğe bağlı olarak gören, Liberal veya İlerlemeci (Progressive) Yahudilik olarak da bilinen ve Amerika'da öncülüğünü Isaac Mayer Wise (ö. 1900)'ın yaptığı Amerikan Yahudiliğinin ilk şubesidir. Bkz. Stephen H. Norwood ve Eunice G., Pollack, *Encyclopedia of American Jewish History* (California: Santa Barbara:ABC- CLIO, 2008), 74-82.

² Yahudiliğin ahlak ve ibadetlerini içine alan inanç ve pratiklerin bütününe verilen isimdir. Talmud yazarları (Talmudist) ise Halakayı, Yahudi ulemasının uzun tartışmaları ve yorumları sonucunda ulaşılmış oldukları konsensüs veya nihai hukuki (legal) karar olarak tarif etmişlerdir. Bkz. David Bridger, *The New Jewish Encyclopedia* (New York: Behrman House, 1962), 184-185.

³ Ortodoks tabiri ilk defa, 1807 yılında Paris'te Yahudiler, Napolyon'un emriyle toplandıklarında, bu toplantıda biraraya gelen bu Yahudi topluluğa izafeten kullanılmıştır. Bu tabir, Reformist Yahudilerin ortaya çıkışından itibaren geleneksel Yahudiliğe sıkı sıkıya bağlı olan müntesipleri temsil etmektedir. Ortodoks Yahudiliğin temeli, Musa'nın Beş Kitabı ve Tora'nın öğretilerini de içeren Yazılı Kanun ile Sözlü Kanun (Mişna, Gemara gibi)'a dayanmaktadır. Ortodoks Yahudiler vahyin literal olarak anlaşılması gerektiğini savunurlar ve Tora eğitimi, günlük ibadet, Şabat'ın ifası ve koşer kurallarına büyük itina gösterirler. Bkz. Bridger, *The New Jewish Encyclopedia*, 363.

⁴ Öncülüğünü Alman asıllı rabbi Zacharias Frankel (ö.1875)'in yaptığı ve Yahudiliğin tamamen muhafaza edilmesi gerektiği, Halakanın bağlayıcı olmaya devam edeceği fakat zamanın şartlarına uyarlanabileceğini savunan Ekol'dür. Tarihi Ekol, Halakanın tarihsel süreçte belli şartlar altında daima değişikliğe uğradığını ve bu sürecin devam etmekte olduğunu ifade etmiştir.

öğrencilerinin de bulunduğu Alman Yahudilerinin Amerika'ya göçlerinin ardından, daha sonra varlığını orada sürdürmüştür.

2. İbadet-Halaka İlişkisi

Halakanın Yahudilikte hayati bir önemi bulunmaktadır ve Halaka Yahudiliğin hayatta kalması için en temel özelliklerinden biri olarak görülmektedir. Çünkü Halaka, ahlak ve ibadetleri içine alan inanç ve pratiklerin yaşayan gövdesi olarak algılanmaktadır. Bu yüzden Halakasız bir Yahudi hayati düşünülmemektedir⁵.

Muhafazakâr Yahudilik başlangıcından beri, Halakaya dayalı bir Yahudi hayatının yaşanmasını hareketin ana hedeflerinden biri olarak görmüştür. Frankel, *Tarihi Ekol'*ü oluşturduğu, Schechter'in de "*Katolik İsrail*"⁶ fikrini ortaya atmalarının ana hedefi, Halakayı reddeden Reformistlere karşı Halakanın önemini savunmaktır. Aynı zamanda Muhafazakâr Yahudilik, Şulhan Aruh⁷ gibi Halakaya dair kitapların kendi çağlarında yetersiz kaldığını ve bu yüzden farklı zamanların yeni tarzlarında Halakayı anlamayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Muhafazakâr Yahudilikte, eski çağlarda Yahudiliğin hayat tarzının bir parçası olan uygulamaların, yaşanan çağda değişikliğe (modification) tabi tutulmasının gerekliliğini tartışılmaz olarak kabul etmektedir⁸.

Muhafazakâr hareket gelenek ile değişimi (tradition and change) kendisine düstur edinmiş bir harekettir. Bu anlayış ve uygulama, ibadetler⁹ konusunda da görülmektedir. Nitekim ilk yıllardan bu yana Muhafazakâr hareketin rabbileri ve idarecileri sinagogları inşa etmek üzere organize olduklarında genç Amerikan Yahudileri sinagoga çekebilmek için orada icra edilen ibadetlerin geleneksel ve aynı zamanda modern olmasını istemişlerdir¹⁰. Yalnız bu modernlikten hiçbir zaman Reformist Yahudiliğin uyguladığı şekliyle bir modernlik anlaşılmalıdır. Çünkü Muhafazakâr hareket hiçbir zaman ibadet

⁵ Robert Gordis, *Understanding Conservative Judaism* (New York: The Rabbinical Assembly, 1978), 11.

⁶ Hareketin karakterini ortaya koyan bu kavram, Muhafazakâr Yahudiliğin Amerika'daki en büyük öncüsü Solomon Schechter tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Aslında onun bu terimden kastı, (ister Ortodoks ister Reformist veya ilk dönem Muhafazakâr Yahudilerin kendilerini sadece geleneğe bağlı Yahudiler olarak tarif etmesi gibi) hangi grup olursa olsun, Yahudilerin genel yapılarının birliği, onların kolektif vicdanı ve Yahudi birliğinin korunması idi. Pratikte uygulanması güç ve erişilmesi zor olmasına rağmen, 20. Yüzyılın Amerika'sında bu ortak şuur Yahudileri bir arada tutabilmişti.

⁷ Yahudilerin hayatlarını düzenleyen ve Tora'ya dayalı bir hayat tarzını ortaya koyan bir hukuk kitabıdır. Jozef Karo tarafından kaleme alınmış ve 1555 yılında yayımlanmıştır. Dört bölümden oluşan bu kitap daha çok Sefarad Yahudileri arasında itibar görmüştür. Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 684-689.

⁸ Seymour Siegel, *Conservative Judaism and Jewish Law* (New York: The Rabbinical Assembly, 1977), xiii.

⁹ İbranice "*tefila*" kelimesiyle ifade edilmektedir. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 725-727.

¹⁰ Marshall Sklare, *Conservative Judaism: An American Religious Movement* (Glencoe IL: The Free Press, 1955), 85.

ile ilgili literatürde, Reformistlerin yaptığı şekliyle,(geleneksel dua kitaplarının kurbanlar ve *Siyon'a*¹¹ dönüş gibi önemli kısımlarının sorgulanarak değiştirilmesi şeklinde)¹² radikal değişikliklerde bulunmamış ve sadece tali değişikliklerde¹³ bulunmuştur¹⁴. Örneğin, ibadet için sinagogdaki saygılı davranış şeklini ve ibadet atmosferini ifade eden "*decorum*"¹⁵ konusu, diğer gruplarından farklı birtakım özelliklere sahiptir. Muhafazakâr harekete bağlı sinagoglar, dinî gelenek ve Halakaya bağlılık açısından, Reformist harekete bağlı sinagoglardan her zaman tamamen farklı olmuşlardır. Ancak Halakaya ters düşmemek kaydıyla dinî yaşantıyı esneterek estetiği ön plana çıkarmışlar ve katılımcıların ibadete daha fazla motive olmalarını sağlamışlardır. Şabat ibadetinde org kullanılması, ibadet esnasında kadın ve erkeklerin beraber oturmalarına izin verilmesi gibi uygulamalar Muhafazakâr Yahudilerin dini yaşantıyı esnettiği uygulamalardandır. Aynı zamanda sinagogda cemaatle beraber daha fazla seremoninin koro şeklinde icra edilmesi, daha fazla dinî ilahiler söylenmesi (*kantoral performans*) ve İbranice metinlerin daha fazla İngilizce tercümesine yer verilmesi sinagogdaki atmosfere olumlu anlamda katkı sağlamıştır¹⁶. Tüm bunlar hareketin "*decorum*" içerisinde değerlendirilebileceği yönünü yansıtan uygulamalarıdır.

İbadet konusuna etki eden diğer bir anlayış da, Muhafazakâr Yahudiliğin Halakayı statik bir kurallar bütünü olarak görmemesidir. Zaman içerisinde Halakanın değişimi ve gelişimi Muhafazakâr Yahudiliğin en temel yaklaşımlarından olmuştur. Tarihte her nesil farklı problemler ve mücadeleler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Halaka tüm bu meselelere cevap vermek ve yeni şartlara kendini adapte etmek zorundadır. Yahudilikte Halakanın nihai ve değişmez kaynağı Tora'dır. Mişna ve Talmud'un Yahudi toplumunun dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkışları ise, asırlar boyunca ilk dönem

¹¹ Aslında Kudüs'te bulunan bir tepenin adıdır. Fakat Yahudiler tarafından İsrail toprakları için bu isim sürekli kullanılmaktadır. Yahudilerin geçmişte yaşadıkları topraklara dönüşünü savunan hareket olan Siyonizm kelimesi de bu kelimedenden türetilmiştir. Bkz. Bridger, *The New Jewish Encyclopedia*, 536.

¹² Geoffrey Wigoder, *The Encyclopedia of Judaism* (New York: Macmillan Publishing Company, 1989), 561.

¹³ Muhafazakâr Yahudilik içerisinde bu değişiklikler, değişiklikleri görüşüp karara bağlamak amacıyla kurulan RA'nın Hukuk Komitesi (Law Committee of The Rabbinical Assembly veya CJLS) tarafından yapılmıştır. Bkz. Gilbert S. Rosenthal, *The Many Faces of Judaism* (New Jersey: West Orange, Behrman House, Inc., 1978), 109.

¹⁴ Jeffrey Rubenstein, "Ethics and Liturgy of Conservative Judaism", *Judaism: A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought*, Vol. 40, No.1, (Winter 1991), 96.

¹⁵ Bu kelime, İngilizce edep ve adap anlamına gelen "*manners*" kelimesiyle de ifade edilmektedir. Bkz. Riv-Ellen Prell, "A New Key: Decorum and the study of Jews and Judaism", *American Jewish History*, Vol. 90, (March 2002), 13-25.

¹⁶ Riv-Ellen Prell, *Prayer & Community: The Havurah in American Judaism*, (Detroit, Wayne State University Press, 1989), 49.

rabbilerin Yahudi toplumunun kriz dönemlerinde Halakanın gerçek hayata uyarlama çabalarının sonucudur¹⁷.

Muhafazakâr Yahudiliğin Halakaya yaklaşımı konusunda bilinmesi gereken diğer bir şey de, onun; *koşer*¹⁸, Şabat ve Bayram kuralları, günlük ve Şabat ibadeti, Tora, peygamberler ve geçmiş Yahudi bilgileri (*Sages*)'nin normlarını da içine alan klasik Yahudilik kanunlarının tatbik edilmesini zorunlu tutmasıdır. Eğer Yahudiliğin *koşer* kurallarına uyuyor ve Şabat ayinine katılıyorsanız birçok Amerikalı tarafından "Ortodoks" olarak görülürsünüz. Çünkü Muhafazakâr Yahudilik de geleneğe önem verdiği için aynı kurallara uymayı mecbur tutmaktadır. Onlara göre emir ve yasakları (*mitzvot*)¹⁹ takip, "Gelenek" in bir parçasıdır ve hareketin kurucuları geleneği hep muhafaza etmek istemişlerdir. Bu yüzden de hareketi "Muhafazakâr hareket" şeklinde isimlendirmişlerdir. Yine bu sebepten dolayı hareketin kurucuları, geleneğin tarihsel olarak çalışılması ve tarih boyunca Yahudi olmanın anahtarının daima *mitzvot* uyulmasından geçtiği konusunda ısrarcı olmuşlardır²⁰.

Muhafazakâr Yahudiliğin Halaka konusunda diğer önemli bir değerlendirmesi de, Halakanın içeriğinin her zaman aynı kalmaması yani değişikliğe uğramış olmasıdır. Halakada, ilaveler, ilga ve revize etme şeklinde birçok değişiklik yapılmıştır. Örneğin Yahudi takvimine göre yıl içerisinde önemli bir kutsal zaman olan Simhat Tora'²¹nın ne Tora'da ne de Talmud'da yeri vardır. Bu bayram, Diaspora'da ortaya çıkmış ve daha sonra (Muhafazakâr Yahudiler de dahil) kutlanmaya başlanmıştır. Yine benzer şekilde çoğunlukla Yahudi erkeklerinin özellikle ibadet esnasında başlarına giydikleri *kipa*²², sadece son dört asır önce ortaya çıkmış ve evrensel olarak tüm Yahudilerin sembolü hâline gelmiştir²³.

¹⁷ Karen G. Reiss Medwed, "Prayer", *The Observant Life*, Ed. M. S. Cohen, M. Katz (New York, 2012), xxxiv.

¹⁸ *Koşer*, Yahudiliğe göre yenilmesi ve kullanılmasında dinî olarak bir sakınca bulunmayan ürünleri ihtiva etmektedir.

¹⁹ Yahudilikte dini ve ahlaki olarak mecburiyet taşıyan (olumlu ve olumsuz anlamda) emirlere verilen İbranice isimdir. Talmud, 248 olumlu emir ve 365 tane de yasak olmak üzere toplam 613 *mitzvot* zikretmektedir.

²⁰ Elliot N. Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants* (New York: National Youth Commission, United Synagogue of Conservative Judaism, 1996), 49-50.

²¹ Sukkot'un sonunda kutlanan bir günlük bir festivaldir. Yıl boyu sinagogda diğer günlerde ve Şabat'ta okunan Tora bugünde bitirilir, Tora rulosu tekrar sarılır ve yeni hatime başlanır. Bazı ülkelerde Tora ele alınarak sokaklarda yürünür ve neşeyle kutlanır. Bkz. Sara E. Karesh ve Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Facts on File, Inc., 2006), 481.

²² Geleneksel olarak erkeklerin başlarına giydikleri kepin İbranice adıdır. Kaynağını Talmud'dan alan *kipa*, Tanrı'ya saygının bir göstergesi olarak başa giyilmektedir. Günümüzde tüm geleneksel Yahudiler, Tora çalışmaları veya ibadet ettiklerinde, sinagog ve Tora çalışılan yer (bet midraş) gibi kutsal mekânlara girdiklerinde ve mezarlıkta bu şekilde başlarını örterler. Bkz. Karesh ve Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 273.

²³ Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 50.

Bu örneklerde olduğu gibi Muhafazakâr Yahudilik, Yahudiliğin sürekli yenilenme (evrim) içerisinde olduğunu ve hiçbir zaman statik olmadığını kabul etmiş ve aldığı kararlarla da bu tutumunu uygulamıştır.

Özellikle ibadet alanını da düzenleyen Halakanın, tedricen yorumlandığı sürece bağlayıcı olduğu hareketin Hukuk Komitesi rabbinik otoritesi rabbiler tarafından da ifade edilmiştir²⁴.

Hareket'e göre, Halakanın yenilenme süreci modern zamanda da sürmektedir. Bununla ilgili olarak, 1979 yılında The Jewish Theological Seminary(JTS)²⁵, Muhafazakâr Yahudiliğin Halaka konusunda yaklaşımı ve ruhuyla oluşturulan prensipleri içeren, "A Guide to Jewish Religious Practice (Rabbi Isaac Klein)" adıyla ilk yayını yapmıştır²⁶. Bu rehber, 20. asır Amerikan Yahudilerine hitap etmekte ve Hukuk Komitesi (CJLS)²⁷ tarafından konsensüs şeklinde varılan kararları okuyucularına aktarmaktadır²⁸. Bu kitap aynı zamanda, çağdaş problemleri de içerdiğinden Muhafazakâr rabbilerin çoğunluğunun Halaka konusunda müracaat ettikleri ana kaynaklardan biri olmuştur. Bu kitaptan hareketin okullarında eğitim materyali olarak da kullanılmaktadır. Kitabın yazarı Isaac Klein da, CJLS'de uzun yıllar çalışmış ve aynı zamanda alana hâkimiyetinden dolayı saygı duyulan bir kişilik olmuştur²⁹.

Aslında Muhafazakâr hareketin, modern Amerikan toplumuna uyum sağlamak amacıyla yaptığı yenilikçi çalışmalar daha önceki yıllarda başlamıştır. CJLS'e bağlı olarak, özellikle geleneksel ibadet kitaplarını incelemek amacıyla, "Joint Prayer Book Commission" adıyla kurulan Komisyon tarafından, iki yıllık bir çalışma sonucunda geleneksel dua ve ibadet (*liturgy*) kitabında iki değişiklik yapılarak "The Sabbath and Festival Prayer Book" adıyla 1946 yılında yayımlanmıştır. Yapılan değişikliklerden birincisi, geleneksel duada Tanrı'ya şükrederken yer alan, "beni kadın olarak yaratmadığından dolayı" ifadesinin kadın-erkek eşitliği ilkesine aykırılığı sebebiyle kaldırılmasıdır. İkincisi ise, "tekrar kurbanlar sunacağımız vatanımıza bizi geri getirecek Tanrı'ya ..." şeklindeki duanın, "atalarımızın günlük kurbanlar sunduğu yere bizi geri

²⁴ Jacob J. Staub, "Reflections on the Conservative Movement", *The Seminary At 100* (New York: The Rabbinical Assembly and The Jewish Theological Seminary of America, 1987),298.

²⁵ Muhafazakâr Yahudiliğin 1886 yılında New York'ta kurulan ve rabbi yetiştiren ana (yüksek) eğitim kurumudur. Açılımı; "The Jewish Theological Seminary" dir. Ayrıca "The Jewish Theological Seminary of America (JTSA)", ve "The Seminary" olarak da üç isim ile anılmaktadır. En sık kullanılan ise JTS'dir.

²⁶ Karen G. Reiss Medwed, "Prayer", *The Observant Life* (New York: The Rabbinical Assembly, 2012), xxxiv.

²⁷ İngilizce adı; "Committee on Jewish Law and Standards" (CJLS) şeklindedir. Muhafazakâr Yahudilik içerisinde, (Şabat kararları vb.) Halaka ile ilgili önemli değişiklikleri görüşüp karara bağlamak amacıyla kurulmuştur. "Law Committee of The Rabbinical Assembly" olarak da anılmaktadır. Bkz. Rosenthal, *The Many Faces of Judaism*, 109.

²⁸ Isaac Klein, *A Guide to Jewish Religious Practice*, (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1979), xxi.

²⁹ Neil Gillman, *Conservative Judaism: The New Century* (New Jersey: Behrman House, Inc., 1993), 95.

getirecek Tanrı'ya..." şeklinde değiştirilmesidir³⁰. Geleneksel dua kitabında yer alan bahsi geçen bu iki konu 1927 yılında hareket içerisinde hararetli tartışmalara yol açmış fakat Muhafazakâr kanat ağır bastığından herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir³¹.

Muhafazakâr Yahudiliğin toplu ibadet etmek için şart olan cemaat sayısı (*minyán*), klasik (geleneksel) Yahudilikten farklı olarak 1973 yılında aldığı kararla farklılaşmıştır. Geleneksel olarak minyan, on üç yaş ve üzerindeki on erkek Yahudi'den oluşmakta, kadınlar minyanda yer almamaktadır. Muhafazakâr Yahudiliğin Halakada değişiklik yapmaya yetkili organı olan CJLS kadınların minyan içerisinde dinî cemaatten sayılacağına dair hüküm vermiş ve kararın uygulaması mahalli cemaatlere bırakılmıştır. Uygulamada, kadın erkek ayırmaksızın tüm yetişkin Yahudilerin minyan içerisinde mütalaa edilmesi kuralı cemaatlerin çoğu tarafından hayata geçirilmiş, ancak bu kararı tasvip etmeyen bazı tutucu cemaatler uygulamaya geçmemiştir³².

Günümüzde Muhafazakâr Yahudilikte sinagogda icra edilen ibadetlerin önemli bir özelliği yapılan ibadetlerin dilidir. Muhafazakâr Yahudiler, Amerikan toplumuna uyum sağladıklarından dinî seremoniler hariç evlerinde olduğu gibi sinagogda da İngilizce konuşmaktadır. Mahalli cemaatler, sinagoglarına işe alacakları rabbide aksansız İngilizce konuşma şartını aramaktadırlar. *Yidiş*³³ kelime ve ifadeler sadece dinî törenlerde ve özel toplantılarda konuşulmaktadır³⁴.

Mabedin yıkılışından sonra mabedin yerini alan sinagoglarda³⁵ yapılan ibadetlerin çok büyük önemi vardır. Yahudi inancına göre, sinagogda ibadet eden Tanrı'ya aracısız ulaşabilmekte ve isteklerini O'na iletebilmektedir. Bunun yanında sinagogda ibadet, ortak İsrail şuru ve kardeşliğini artıran bir nitelik taşımaktadır³⁶.

Sinagogda ibadet önemli olduğundan genellikle Yahudiler Şabat vb. önemli günlerde sinagoga gitmekte, bunun dışındaki günlerde de evde ibadet edebilmektedir. Bu ibadetlerde yapılan dualarda Şema İsrail duası³⁷ sabah ve

³⁰ Gillman, *Conservative Judaism: The New Century*, 87-88.

³¹ Gillman, *Conservative Judaism: The New Century*, 92.

³² Medwed, "Prayer", *The Observant Life*, 12.

³³ Onbirinci yüzyılın başlarından itibaren Aşkenaz Yahudilerin konuştukları İbranice ve Almanca karışımı bir dildir. Bu dilde özellikle Doğu Avrupa Yahudileri arasında büyük bir literatür oluşmuştur. Günümüzde bu dil, İsrail ve Amerika'daki Ultra-Ortodoks (Hasidiler) Yahudiler arasında yaşatılmaktadır. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 789.

³⁴ Sklare, *Conservative Judaism: An American Religious Movement*, 75.

³⁵ Yahudi bilim adamlarına göre sinagog, ilk Babil sürgünü sırasında Yahudiler için ibadet ve Tora okunması amacıyla merkezî bir konuma sahip olmuş ve asırlardır bu amaçla kullanılmaktadır. Bkz. Karesh ve Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 506-507.

³⁶ Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 896-898.

³⁷ "İşit ey İsrail" anlamına gelen sabah ve akşam ibadetlerinde olmak üzere günde iki defa okunan duadır. Bkz. Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 857.

akşam ibadetlerinde yer almaktadır. Yine Amida duası³⁸ da önemli dualardandır ve günde üç defa okunmaktadır³⁹.

3. Günlük İbadetler

Geleneksel olarak, Yahudiler günde üç vakit ibadet ederler. Bu ibadetler; sabah (*Şaharit*)⁴⁰, İkinci (*Minha*)⁴¹ ve akşam (*Maariv*)⁴² ibadetleridir⁴³.

Yahudilikte Talmudi sisteme göre, güneşin doğuşundan batışına kadar olan bir günlük zaman dilimi on iki mevsimsel saate bölünmüştür. Bu on iki saatlik zaman dilimleri veya saatleri, herkes tarafından bilinen altmış dakikadan oluşan saat dilimine benzememekte ve bu saatlerin uzunluğu mevsimsel olarak günlerin uzayıp kılmasına bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Kabul edilen bu sisteme göre, sabah *Şema* duasının zaman dilimi (saati), güneşin doğuşu ile başlamakta ve üçüncü saatin sonuna kadar devam etmektedir. Buradan yola çıkarak sabah ibadetinin günün ilk dörtte birlik bölümüne isabet ettiği kabul edilmektedir. Yine sabah Amidası dördüncü saatin sonuna kadar okunmuş olmalıdır ve bu da günün ilk üçte birine denk gelmektedir. İkinci Amidası ise, günün yedinci saatinin ilk yarısının başlangıcından sonra okunabilmektedir. İkinci Amidasının ne kadar geciktirilebileceği konusunda farklı fikirler olsa da, Muhafazakâr sinagoglarda bu ibadet güneş batana kadar yapılabilmektedir. Akşam Amidası ise, güneşin batışından başlayarak tüm geceye yayılabilmektedir. Eğer minyanın bir araya gelmesi şüpheli ise, Şema duasının gece geç vakitte tekrarlanması şartıyla Akşam Amidası güneş batmadan önce de ifa edilebilmektedir⁴⁴.

³⁸ Bu dua, on sekiz kutsama anlamına gelen "Şemone Esre" adıyla da anılmaktadır. Her Yahudi ibadet törenini takiben, günde üç defa, Şabat'ta dört veya beş defa okunan merkezi öneme sahip bir duadır. Üç bölümden oluşmaktadır: Tanrı'ya hamd, dua ve O'nun verdiklerine şükür. Rabbanî Yahudilik inancının temel doğmalarını öğreten bu dua, Sanhedrin rabbileri tarafından iki bin yıl önce yazılmıştır. Bkz. Karesh ve Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 19-20.

³⁹ Ahmet Güç, "Yahudilik: Mabet ve İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yay., 2013), 43: 209-210.

⁴⁰ Geleneksel olarak İbrahim tarafından oluşturulduğuna inanılan günlük ibadet içerisinde en çok yoğunluğa sahip ibadettir. Bkz. Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 503-504.

⁴¹Minha, öğleden sonra başlayan ve gün batımına kadar yapılabilen bir ibadettir. İngilizce'de "The Afternoon Service" şeklinde ifade edilmiştir. Muhafazakâr sinagoglarda bu ibadetin, iki farklı minyan oluşturulması problemini çözmek için gün batımına yakın yapılması ve ardından da Maariv'e geçilmesi adet haline gelmiştir. CJLS'ye göre Minha'nın gün batımından sonra yapılması yasaktır. Bkz. Medwed, "Prayer", *The Observant Life*, 40.

⁴² Yakup tarafından emredilen bir ibadettir. Talmud'a göre bu ibadetin zorunlu mu yoksa ihtiyari mi olduğuna dair tartışmalar vardır. Fakat zaman içerisinde Yahudi toplumu tarafından zorunlu bir ibadet olarak algılanmış ve uygulanagelmiştir. Bkz. Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 614.

⁴³ Medwed, "Prayer", *The Observant Life*, 6.

⁴⁴ Medwed, "Prayer", *The Observant Life*, 18.

4. Haftalık İbadet: Şabat

Haftalık ibadet, Şabat'ta yapılan ibadettir. Şabat, Yahudilere göre haftanın en kutsal günü olması dolayısıyla ibadet ve dua günüdür.

Günümüz Amerikan toplumunda yaşayan birçok Yahudi için aslında Şabat, sadece yasaklanan işlerle ilgili kuralların anılacağı bir gün değil, aynı zamanda, Tanrı'ya ibadetin yapıldığı, kutsal metinlerin okunduğu ve müzakere edildiği, aile üyeleri ve dostlarla Şabat yemeğinin yenildiği, günün ruhuna uygun ilahilerle kutlandığı dinî ve sosyal bir gün olarak Yahudilerin hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda Yahudilikte Şabat, Tanrı ile Yahudiler arasındaki ahidin bir göstergesi kabul edilmektedir. İkinci mabedin Romalılar tarafından yıkılmasından (M.S. 70)⁴⁵ sonra Yahudi toplum hayatı ve ibadeti genellikle Şabat merkezli sürdürülmektedir. Günümüzde de Yahudi şariatını benimseyenler için de aynı şey söz konusudur. Şabat, Yahudi hayatında kutsal ve sıradan olanın nihai bir şekilde ayrılmasını temsil etmektedir. Tanrı yedinci günü önceki altıdan ayırarak işaretlemiştir ve Yahudiler her hafta aynı günde aynı davranmak suretiyle dinlenme kutsal gününü diğerlerinden ayırmaktadırlar⁴⁶.

Muhafazakâr Yahudilikte Şabat ile ilgili geleneksel kurallar kabul edilmekle birlikte farklı bakış açıları ve yaklaşımlar da mevcuttur. Bazıları, katı kurallara tabi olmayı daha otantik, o kişinin dindarlık ve ciddiyetinin göstergesi olarak görürken bazıları da, daha az katı kuralların olmasının daha kolay ve uygulanabilir bir ortam oluşturduğunu düşünmüşlerdir. Muhafazakâr Yahudiliğin anlayışına göre, esnek olmanın da katı olmanın da uygun olduğu zamanlar vardır. Gelenek daima ciddiye alınmalı fakat aynı zamanda (taşınamayacak) yük haline getirilmemelidir⁴⁷.

Katı kurallara tabi olmayı daha fazla dindarlık olarak gören Talmud rabbileri, Şabat yasaklarına ilaveten uzun detaylı bir ferî ahkâm listesi eklemiştirler. Şabat yasaklarına geniş bir açıdan bakarak onları (yasak fiilin kendisi ve yasak fiile hizmet eden ikincil fiiller şeklinde) sınıflandırmışlar ve bu yasaklı işlerin ferî durumda olan ve aynı amaca hizmet eden fiilleri de yasak olarak görmüşlerdir. Örneğin fidan dikmek yasak olan fiillerdendir. Dikilen fidanın sulanması işi de fidan dikme yasağı kapsamında değerlendirilmiştir. Ateş yakmak Şabat Günü yasaklanmış işlerdendir. Önceden yanmakta olan ateşe yanmaya devam etmesi için yağ ilave etmek de ateş yakma fiilini doğuracağı veya yasak bir fiilin devamını sağlayacağından aynı kategoride değerlendirilerek yasak kabul edilmiştir⁴⁸.

⁴⁵ Naftali Brawer, *A Brief Guide to Judaism* (Philadelphia: Running Press, 2008), 108.

⁴⁶ Karesh ve Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 463-464.

⁴⁷ Micheal Katz ve Gershon Schwartz, "Shabbat", *The Observant Life* (New York: The Rabbinical Assembly, 2012), 99.

⁴⁸ Katz ve Schwartz, *The Observant Life*, 127.

Talmud rabbilerinin Şabat yasaklarını genişletmesine benzer (modern versiyonlu) bir anlayışı, Samuel Dresner⁴⁹ savunmuştur. Dresner'e göre, "yasak iş" anlayışı, eski metinlerde geçtiğinden farklı olarak günümüze uyarlanarak yorumlanmalıdır ve Şabat yasakları eskilerin aynen bugüne tatbik edilmesi demek değildir. Dresner, Jewish Theological Seminary'de Abraham Joshua Heschel'in⁵⁰ öğrencisi olmuş, 1951 yılında The Jewish Theological Seminary tarafından rabbi olarak atanmış ve hareketin dergisi *Conservative Judaism*'in⁵¹ on yıl editörlüğünü yapmıştır⁵². Rabbi Samuel Dresner "Şabat" başlığıyla yazdığı makalesinde "yasak iş" kavramını genişleterek, günümüz modern dünyasında yaşayan bir Yahudi'nin günlük hayatını daha da kısıtlamıştır. Dresner, Şabat yasaklarının şu konuları da içine alması gerektiğini söylemiştir. Bunlar; iş hayatı ile ilgili olarak, kişinin kazancını temin için çalışması, mesleğini icra etmesi, ticari işlemlerle uğraşması ve alışverişe çıkması yasak işlerdendir. Yine kişinin Şabat günü yorucu fiziksel aktivitelerde bulunması, ateş yakarak veya söndürerek çevresindeki fiziksel dünyayı değiştirmesi, tamirat, geliştirme, inşaat ve göçürme faaliyetlerinde bulunma, ekmek pişirmek, dikmek, yazmak, yırtma gibi işlerle meşguliyeti yasaklanmıştır. Bunun yanında, bir yerleşim alanı veya mahalleden diğerine seyahat etme, Şabat'tan sonra yapılacak işler için Şabat'ta hazırlık yapma, angarya işlerle meşgul olmak, birisini boş yere meşgul etmek uygun görülmemekte, sayılan tüm bu konularda çok arzulu ve istekli olmak veya kızmak, nefret etmek, üzüntülü olmak, Şabat'ın kutsallığına zarar verecek hiçbir fiil, söz veya düşüncede olmamak gerekmektedir. Bundan dolayı, günümüze uyarlanan bu geniş bakış açısına göre; işe gitmek, birinin ev işlerini yapmak ve hatta bir öğrencinin ev ödevini yapması Şabat yasakları içerisine dahil edilmektedir⁵³.

Şabat uygulamaları, Yahudi mezhepleri arasında farklılıklar arz etmektedir. Bu yasakları en sıkı uygulayan Ortodoks Yahudilerdir. Elektrikli ve ateşli her aletin kullanılması yasak olduğundan bu grup, sinagoga yürüyerek gitmek zorundadır⁵⁴.

Muhafazakâr Yahudiler ise diğer gruplardan bu konuda farklı bir uygulamaya sahiptir. CJLS'nin 1950 yılında aldığı karara göre, Amerika'daki

⁴⁹ Amerikalı rabbi, Muhafazakâr Yahudiliğin dergisi olan "Conservative Judaism"ın editörlüğünü yapmış ve daha iyi vaaz ve programlarla Muhafazakâr Yahudilerin daha dindar olabileceğini savunmuştur. Bkz. Pamela S. Nadell ve Marc Lee Raphael, *Conservative Judaism in America*, (New York: Greenwood Press, 1988), 70-72.

⁵⁰ Polonya doğumlu Amerikalı rabbidir. Aynı zamanda önemli Yahudi ilahiyatçılarından birisi ve yirminci asrın Yahudi filozoflarından. JTS'de uzun yıllar Yahudi Felsefesi dersleri vermiştir. Bkz. Fritz A. Rothschild ve Meir Ephraim, "Heschel, Abraham Joshua" *EJ*, 9: 70-72.

⁵¹ Hareketin kurumlarından biri olan Rabbinical Assembly (RA) tarafından 1945 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Bkz. Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism* (New York: St. Martin's Press, 1996), 111.

⁵² Nadell ve Raphael, *Conservative Judaism in America*, 70-72.

⁵³ Katz ve Schwartz, *The Observant Life*, 127-128.

⁵⁴ Gillman, *Conservative Judaism: The New Century*, 91.

şehirlerin fizikî ve nüfus olarak büyüyerek mesafelerin uzamasından dolayı sinagoga yürüyerek gitme imkânı olmadığından ve Şabat'ı ifa etmek isteyenlerin bu ibadetten mahrum edilmemesi için Şabat Günü arabayla sinagoga gitmenin Şabat kanunlarını ihlal etmek anlamına gelmediği ifade edilmiştir⁵⁵. Onlara göre aksine bu karar, Yahudi inancına sadakatin bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir⁵⁶.

Reformist Yahudiler ise, bu tür ritüellerle ilgili kuralların bağlayıcı olmadığına inandıklarından bu yasaklara riayet etmezler⁵⁷.

Şabat hakkında bu genel bilgileri verdikten sonra Şabat ibadetinin nasıl icra edildiği üzerinde durmak gerekmektedir.

Cuma günü güneşin batışıyla başlayıp cumartesi akşam olana kadar süren bir gün olan Şabat'ın, hem evde hem sinagogda icra edilen ibadet şekli ve duaları vardır. Evde yapılan âyin, ev hanımının gün batımından hemen önce özel şamdanlarındaki Şabat mumlarını yakmasıyla ve ardından da kutsama duasını yani Kiduş'u okumasıyla başlamaktadır⁵⁸. Bu dua, bir bardak dolusu şarap üzerine okunur. Şarap olmadığı takdirde üzüm suyu da şarabın yerine geçebilmektedir. Şarap, Tanrı'nın o aileye verdiği bereket ve bolluğu simgelemektedir. Geleneksel Yahudi evlerinde kadınlar kandilleri yakar ve erkekler sadece Kiduş duasını okurken günümüzde Muhafazakâr Yahudi evlerinde hem kadınlar hem de erkekler beraber bu duayı okuyabilmektedir. Yine bu dua okunurken sadece duayı okuyan ayağa kalkmakta diğer aile fertleri ise oturabilmektedir⁵⁹.

Geleneksel olarak erkekler Şabat'ı sinagogda ilahilerle karşılarlar. Bu ilahilerin en çok tercih edileni on altıncı yüzyıl Yahudi mistiği Solomon Alkabets⁶⁰ (ö.1584) tarafından kaleme alınan "Gel Sevgilim (Leha Dodi)" adlı ilahidir. Sinagogda icra edilen ve kısa olan bu akşam ibadet töreninde, sesli olarak, ritim ve coşku ile Mezmurlardan ve Zohar'dan (Şabat'ı mistik olarak yorumlayan)⁶¹ belli pasajlar okunarak birtakım şiirler söylenir. Ayrıca Yahudilikte temel dua kabul edilen Amida okunmadan önce Çıkış kitabının Şabat ile ilgili bölümü okunması adettendir⁶². Sinagogun doğu tarafında bulunan dolapta korunan Tevrat rulosunun çıkarılıp cemaate okunması, Şabat

⁵⁵ Şabat kararı için bkz.<http://www.usy.org/usy2016/wp-content/uploads/2011/07/halacha-map.pdf>erişim: 14/11/2017.

⁵⁶ Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 162, 180.

⁵⁷ Karesh ve Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 195.

⁵⁸ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2012), 206.

⁵⁹ Katz ve Schwartz, *The Observant Life*, 109.

⁶⁰ İbrani şair ve kabalistidir. Tanrı aşkını anlatan şiirler yazmıştır. En meşhur şiiri "Gel Sevgilim" adlı şiirdir. Bu şiir Yahudi geleneğinde, Şabat'ta okunmaktadır. Bkz. Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 35.

⁶¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 806.

⁶² Gürkan, *Yahudilik*, 206.

ibadetinin önemli kısmını oluşturmaktadır⁶³. Bu okuma aynı zamanda yıllık olarak icra edilen Tevrat'ın baştan sona hatim edilmesi olayının bir parçasıdır. Hatime, her yıl sonbahardan başlanarak, bir dahaki sonbahara kadar, 52 kısma (paraşa) ayrılmış olan Tevrat; her Şabat günü bir bölüm olmak üzere okunur⁶⁴. Süslü bir örtüyle sarılı Tevrat tomarı dolaptan alınarak sinagogun içinde dolaştırılır ve sinagogdaki cemaat de, Tevrat tomarı yanlarından geçilirken onu selâmlar veya elleriyle ona tazimle dokunurlar. Daha sonra Tevrat'tan bir bölüm okunur. Sinagogda yapılan dualarda genellikle cemaat oturduğu yerden ayini takip eder. Fakat Amida dualarında ise, herkes ayağa kalkar ve bu duaları tekrar eder. Sinagoglarda topluca ibadet için en az on yetişkin erkeğin hazır olması ve cemaatle ibadete iştirak etmesi dinî bir mecburiyettir⁶⁵. Muhafazakâr Yahudiler 1973 yılında kadını minyana dâhil ettiklerinden, o tarihten bu yana Muhafazakâr sinagoglarda kadınlar erkeklerle beraber ibadet ederler⁶⁶.

Muhafazakâr Yahudilikte haftalık ibadetler içerisinde bir de “Cuma Gecesi İbadeti” yer almaktadır. Bu ibadetin Amerikan'ın çalışma şartları göz önüne alınarak Şabat törenine katılamayacaklar için bir alternatif olarak belirlendiği anlaşılmaktadır.

Geleneksel olarak, Şabat ibadeti Cuma günü akşamı güneşin batımıyla başlamakta, akşam yemeği ailecek evde yenmekte ve gece boyu da aile birlikte bu geceyi ifa etmektedir. Yirminci asrın ortalarına gelindiğinde geleneksel olarak Cuma günü akşamı güneşin batımıyla başlayan ve evde icra edilen Şabat seremonisine, çalışma şartları dolayısıyla özellikle sonbahar ve kış aylarında birçok insanın yetişemediği görülmektedir. Bu yüzden, Muhafazakâr sinagoglar, genellikle akşam 8.00 veya 8.30 saatlerinde başlayan “Cuma Gecesi İbadeti” servisi vermektedirler. Yıllardır devam eden ve sinagogda Cuma geceleri icra edilen bu yeni uygulamaya katılımın yine sinagogda icra edilen Şabat törenine katılımdan daha fazla olduğu görülmektedir⁶⁷.

Muhafazakâr Yahudiliğe göre, Cuma gecesi ibadetinin birçok faydası vardır. En önemlisi, eğer bu ibadet hizmeti olmamış olsaydı Şabat akşamına katılma fırsatı olmayan birçok kişi, hiç ibadet etmemiş olacaktı. Aynı zamanda bu ibadet seremonisi sayesinde katılımcılar dinlerini öğrenme konusunda bir fırsat yakalamış olmakta ve sinagogda ibadet etme alışkanlığını kazanmış olmaktadır⁶⁸.

⁶³ Güç, *DİA*, 43: 210.

⁶⁴ Hikmet Tanyu, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, sy. 14 (1966), 108.

⁶⁵ Güç, *DİA*, 43: 210.

⁶⁶ Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 235.

⁶⁷ Katz ve Schwartz, *The Observant Life*, 102-103.

⁶⁸ Klein, *A Guide to Jewish Religious Practice*, 62.

Klein'a göre, "Cuma Gecesi İbadeti" keyfi bir uygulama değil tamamen zaruretten kaynaklanan bir uygulamadır ve bu uygulama artık sinagog hayatı içerisinde kurumsallaşmıştır⁶⁹.

5. Sonuç

Geleneksel Yahudiliğin ibadet şekillerini benimsemiş olan Muhafazakâr Yahudiler günlük hayatta ibadete (ve duaya) büyük önem atfetmektedir. Özellikle *On Emir*'den biri olan Şabat'ı, Amerika şartlarında hala ibadet ve istirahat günü olarak kutlamakta ve ibadetleri hayatlarının ayrılmaz bir unsuru olarak görmektedirler.

İbadet eden kişi, ibadeti sayesinde Tanrı ile irtibat kurmakta ve Onunla bir nevi söyleşi yapmaktadır. Bu yüzden ibadet, Tanrı'ya yakın olmanın bir vasıtasıdır. Zaten Tanrı, insanoğlunu kendi suretinde yarattığından bu açıdan onunla manevi bir ilişkisi vardır. İbadet sayesinde bir Yahudi, var olan bu ilişkiyi derinleştirmektedir.

İbadet konusunda diğer bir önemli mesele de, genel anlamda ibadetin ve özellikle rutin olarak günde üç vakit ifa edilen ibadetin sadece rutin bir görev olarak algılanmaması, samimiyet ile yerine getirilmesi meselesidir. Bu açıdan ibadet, bir yük gibi görülerek tembellikle ve hoş olmayan ortamlarda değil, aksine Tanrı'nın emrini yerine getirmenin şuuru içerisinde eda edilmelidir. Nitekim Maimonides⁷⁰ de, kendini vermeden yapılan ibadetin ibadet yerine geçmeyeceğini ifade etmiştir⁷¹.

6. Kaynaklar

- BESALEL, Y., 2001, "Yahudilik Ansiklopedisi", İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- BRAWER, N., 2008, "A Brief Guide to Judaism", Philadelphia: Running Press.
- BRIDGER, D., 1962, "The New Jewish Encyclopedia", New York: Behrman House.
- COHN-SHERBOK, D., 1996, "Modern Judaism", New York: St. Martin's Press.
- DORFF, E., N., 1996, "Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants", New York: National Youth Commission, United Synagogue of Conservative Judaism.
- GILLMAN, N., 1993, "Conservative Judaism: The New Century", New Jersey: Behrman House, Inc.

⁶⁹ Klein, *A Guide to Jewish Religious Practice*, 63.

⁷⁰ 1135 İspanya (Kordoba) doğumlu, Musa bin Meymun ve Rambam olarak da bilinen Yahudi düşünürü. Yahudi dünyasında Mişna Tora adlı eseriyle ün salmıştır. Bkz. Karesh ve Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 305-307.

⁷¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 725-727.

- GORDIS, R., 1978, *“Understanding Conservative Judaism”*, New York: The Rabbinical Assembly.
- GÜÇ, A., 2011, *“Yahudilik: Mabet ve İbadet”*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), 43: 207-212.
- GÜRKAN, S., L., 2012, *“Yahudilik”*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları.
- <http://www.usy.org/usy2016/wp-content/uploads/2011/07/halacha-map.pdf> 9/11/2017
- KARESH, S.E.; HURVITZ, M., M., 2006, *“Shabbat”*, Encyclopedia of Judaism, ed. J. Gordon Melton, New York: Facts On File, Inc., 463-464.
- KARESH, S., E.; HURVITZ, M., M., 2006, *“Encyclopedia of Judaism”*, ed. J. Gordon Melton, New York: Facts On File, Inc.
- KATZ, M.; SCHWARTZ, G., 2012, *“Shabbat”*, The Observant Life. ed. M. S. Cohen, M. Katz, New York: The Rabbinical Assembly, 98-136.
- KLEIN, I., 1979, *“A Guide to Jewish Religious Practice”*, New York: The Jewish Theological Seminary of America.
- MEDWED, K., G. Reiss, 2012, *“Prayer”*, The Observant Life. ed. M. S. Cohen; M. Katz, New York: The Rabbinical Assembly, 5-60.
- NADELL, P., S.; RAPHAEL, M. L., 1988, *“Conservative Judaism in America”*, New York: Greenwood Press.
- NORWOOD, S. H.; POLLACK, E., G., 2008, *“Encyclopedia of American Jewish History”*, California: Santa Barbara, ABC- CLIO.
- PRELL, R.,E., 2002, *“A New Key: Decorum and the study of Jews and Judaism”*, American Jewish History, 90.1, 13-25.
- PRELL, R.-E., 1989, *“Prayer & Community: The Havurah in American Judaism”*, Detroit: Wayne State University Press.
- ROSENTHAL, G. S., 1978, *“The Many Faces of Judaism”*, New Jersey: West Orange, Behrman House, Inc.
- ROTHSCHILD, F., A.; MEIR, E., 2007, *“Heschel, Abraham Joshua”*, EJ, 9, ed. Michael Berenbaum; Fred Skolnik. Detroit: Macmillan Reference, 70-73.
- RUBENSTEIN, J., 1991, *“Ethics and Liturgy of Conservative Judaism”*, Judaism, 40/1, 95-114.
- SIEGEL, S., 1977, *“Conservative Judaism and Jewish Law”*, New York: The Rabbinical Assembly.

- SKLARE, M., 1955, *“Conservative Judaism: An American Religious Movement”*, Illinois (Glencoe): The Free Press.
- STAUB, J., J., 1987, *“Reflections on the Conservative Movement”*, The Seminary At 100, ed. Cardin, Nina Beth ve Silverman, David Wolf. New York: The Rabbinical Assembly and The Jewish Theological Seminary of America, 297-304.
- TANYU, H., 1996, *“Yahudiliğın Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi”*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), 14: 95-124.
- WIGODER, G., 1989, *“The Encyclopedia of Judaism”*, New York: Macmillan Publishing Company.
- WIGODER, G., 1992, *“The New Standard Jewish Encyclopedia”*, New York: Facts On File. Inc.